

بسم الله الرحمن الرحيم

جایگاه و اهمیت صبر از منظر آیات و روایات

تحقیق گروهی سال سوم

پاییز 99

1-طلاب سطح دو حوزه علمیه الزهرا (سلام الله علیها) شهرستان خاش

چکیده:

صبر عبارت است از خویشتن داری و کنترل خود نسبت به چیزی که شرع و عقل از آن باز می دارد. البته بر پایه اختلاف موارد، نام این حالت فرق می کند. برای مثال اگر خویشتن داری در برابر مصیبت ها باشد آن را صبر می گویند که ضد آن جزع است .

در بسیاری از گفتار و نوشتار علمای اخلاق و بزرگان اسلام، « صبر » به سه شاخه تقسیم شده است:

1- صبر بر طاعت.

2- صبر از معصیت.

3- صبر بر مصیبت.

منظور از «صبر بر طاعت»، ایستاده گی در برابر مشکلات و اطاعت از فرمان خداست.

اطاعت فرمان الهی در نماز و روزه و حج و جهاد و ادای واجبات مالی، همانند زکات و هم چنین صبر و شکیبایی در برابر مشکلات اوامر استحبابی که دامنه گسترده ای دارد.

منظور از « صبر از معصیت»، ایستادگی در برابر شعله های سرکش شهوات و هیجان های بر خاسته از هوا و هوس است که اگر چنین نباشد، طوفان شهوات و هوس ها تمام ایمان و تقوا و پاکی و صدق و صفا و... را از بین می برد.

و منظور از صبر بر مصیبت: آن است که انسان در طول زند گی، در برابر حوادث دردناکی، مانند از دست دادن عزیزان، خسارت های عظیم مالی، به خطر افتادن آبرو و حیثیت اجتماعی، گرفتاری در چنگال بیماری های صعب العلاج و افتادن در دام دوستان ناباب و شرکای خائن و حکومت ظالم و گاه همسران فاسد و... صبر و شکیبایی را از دست ندهد.

کلید واژه: شکیبایی ، آیات ، روایات

مقدمه

به اهمیت و معنای صبر در قرآن و روایات، و سفارشاتى که در این باب شده است مى پردازیم.

اما معنای صبر چیست؟

دینی که برای هر لحظه انسان و برای هر پیشامدی برنامه دارد، قطعا به دست روی دست گذاشتن در شرایط مختلف سفارش نمی کند پس بر خلاف تصور برخی، صبر هیچ وقت به معنای دست روی دست گذاشتن و اقدام نکردن نیست. به عبارت دیگر صبر یک مفهوم و یک رفتار انفعالی نیست بلکه برعکس یک رفتار کاملاً فعالانه در مواجهه با شرایط مختلف است. کسانی که اهل صبر نباشند قطعا در سختیها دچار یاس و ناامیدی و سرخوردگی و همچنین بی تابی و بی قراری خواهند شد و این رفتارها، رفتارهای منفعلانه است. اما کسانی که اهل صبر و بردباری باشند در مرحله اول، مسلماً بی تاب و بی قرار نخواهند بود. پس از آفات این دو، یعنی عدم تمرکز برای حل مشکل و مدیریت آن نیز به دور خواهند بود. و به تبع آن دچار یاس و سرخوردگی و تسلیم نیز نخواهند شد. چون کسانی از در تسلیم وارد می شوند که خود را عاجز از حل مشکل ببینند

اما اهل صبر، با رفتار فعالانه خود، اولاً تمرکز خود را برای حل مساله و عبور از سختی های پیش رو حفظ خواهند کرد و با فکر و تدبیر به مدیریت شرایط خواهند پرداخت و راه حل مساله را پیدا خواهند کرد. این از جمله فواید صبر در مسائل روزمره زندگی و در سختی هایی است که برای هر انسانی که بر روی این کره خاکی قدم نهاده، پیش می آید.

اما مراتب دیگر صبر، صبر در طاعت ها و عمل به واجبات است. تکالیفی که خداوند از انسان خواسته است منحصر به انجام آن ها در شرایط سهل نیست نماز و روزه همیشه در فضای آرام و به دور از هر گونه سختی و تنش نیست. بلکه نماز در حضور و سفر و در سلامت و بیماری و در سرما و گرما و در حین کار و بیکاری بر عهده انسان است. بیدار شدن به موقع از خواب برای نماز صبح و مهیا شدن برای نماز در گرمای تابستان و یا بعد از خستگی انجام کار و ... همه از شرایطی هستند که اقامه نماز را با مشکل مواجه می کنند اما انجام این فریضه، در همه شرایط بر انسان واجب است. در مورد روزه نیز همین طور است و روزه در روزهای طولانی تابستان و در گرما و حین کار، برای هیچ کسی راحت نیست و لازمه عمل به این فریضه الهی، داشتن صبر و تحمل لازم است

و یا در واجباتی همچون جهاد و امر به معروف و نهی از منکر که با سختی های زیادی حتی خطر جانی مواجه است، صبر مجاهدان اگر نباشد، نه جهادی تحقق خواهد یافت و نه فتح و پیروزی ای به دست خواهد آمد

اما در مرتبه دیگر، صبر در مصیبت ها و محرومیت هایی است که از اختیار انسان خارج است گاهی با وجود تلاش انسان، مشکلات و سختیها و بیماری ها و فقدان هایی برای انسان پیش می آید که جانکاه است. در چنین موردی انسان اگر صبر لازم را نداشته باشد، شرایط سختی را خواهد گذراند، ولی با صبر و تحمل، عبور از این مصیبت ها نیز برای انسان سهل تر می گردد

در تمامی موارد صبر، آن چه مشترک بین همه این هاست، امیدوار بودن به رحمت الهی و رضایت از قضا و قدر الهی نهفته است. یعنی صابران در این سختی ها بدون شکایت و گله و با صبر و تحمل، به استقبال این سختیها می روند و با رضایت به قضای الهی، و امید رسیدن به فضل و رحمت الهی این مراحل را می گذرانند. برای همین صبر از صفات شاکران و اولیای خدا شمرده شده است و راس الایمان خوانده می شود. امام علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده است

[صبر برای ایمان به منزله سر است نسبت به جسم] [۱]

صبر برترین صفات پسندیده است، اسلام مردم را به آن تشویق کرده و عرفا انواع آن را درک کرده اند و آنچه از پیامبر صلی الله علیه و آله در این باره رسیده، زیاد است

در خصوص علامت صابران نیز امام علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده است

:علامت صابر در سه چیز است»

اول آن این است که کسل نمی شود. دوم اینکه خسته نمی شود. و سوم اینکه از پروردگارش عزوجل شکایت نمی کند، زیرا اگر کسل شود حقوق را ضایع می کند و وقتی خسته شود [شکر را ادا نمی کند. و وقتی از پروردگارش شکایت کند او را معصیت کرده است] [۲]

کنز العمال ۲۷۱: ۳- [۱]

علل الشرایع: ۱۹۶- [۲]

مفهوم شناسی

معنای صبر:

صبر به لغت به معنای حبس ، خودداری و شکیبایی در مقابل امور به کار می رود و در اصطلاح نگهداشت خویش از بی تابي گلايه ، شکوه و شکایت است . در فرهنگ اسلامی و قرآنی ، صبر عبارت است از خویشتن داری و کنترل خود نسبت به چیزی که شرع و عقل از آن باز می دارد. البته بر پایه اختلاف موارد، نام این حالت فرق می کند. برای مثال اگر خویشتن داری در برابر مصیبت ها باشد آن را صبر می گویند که ضد آن جزع است .

فضائل صبر در قرآن کریم:

سخن از فضیلت صبر در قرآن فروان است ولی ما به طور فشرده به مواردی از آن اشاره می کنیم:

1. خداوند جل جلاله فلاح و رستگاری را به صبر متعلق می گرداند آن گاه که می فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (آل عمران/200).

«ای کسانی که ایمان آورده اید صبر کنید و ایستاده گی ورزید و مرزها را نگهداری کنید و از خدا پروا نمایید امید است که رستگار شوید».

2. پروردگار در قرآن کریم از پاداش دو چندان صابران و حتی اجر بی پایان ایشان سخن می گوید و می فرماید:

﴿أُولَٰئِكَ يُؤْتُونَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾ (قصص/54)

«آنان کسانی اند که دو بار اجر و پاداش داده می شوند، به سبب این که (در راه ایمان اذیت و آزارها دیده اند و) شکیبایی کرده اند، و بدی ها را با نیکی ها از میان برمی دارند و از آنچه بدیشان عطاء کرده ایم (در راه خیر و صلاح) خرج می کنند و می بخشند» . و می فرماید:

﴿إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾. (زمر/10)

«قطعاً به شکیبایان اجر و پاداش شان به تمام و کمال و بدون حساب داده می شود».

3. رسیدن به مقام امامت و پیشوایی و یقین در دین نیز به صبر تعلق دارد خداوند جل جلاله می فرماید:

﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾ (سجده/24).

«و از میان بنی اسرائیل پیشوایی را پدیدار کردیم که به فرمان ما (و برابر قوانین ما، مردمان را) راهنمایی می نمودند، بدان گاه که بنی اسرائیل (در راه خدا بر تحمل سختی ها) شکیبایی ورزیدند و به آیات ما ایمان کامل پیدا کردند».

4. نایل گردیدن به همراهی و یاری خداوند جل جلاله:

﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾. (بقره/153)

«همانا خدا با بردباران (و یار و یاور ایشان است)».

جزع یکی از بدترین و نکوهیده ترین صفات است که انسان را در دنیا و آخرت به بدبختی می کشاند و از رسیدن به مقامات والا باز می دارد و ارزش و مقام او را در جامعه کاسته، شربت زندگی را در کامش تلخ، می سازد.

یاد آوری پیامد های شوم جزع و بی تابی :

یاد آوری پیامد های جزع و بی تابی و آثار سوء آن نقش مهمی در درمان این بیماری روحی دارد. شاید کمتر کسی این آثار را بداند و از این حالت، بیزار نشود و در صدد رفعش بر نیاید.

آری! هنگامی که انسان بداند، ناشکیبایی ها، اجر و پاداش او را در پیشگاه خدا بر باد می دهد، بی آن که مشکلی را حل کند، روان انسان را در هم می کوبد و آرامش او را سلب نموده و سلامت جسم و جان او را به خطر می اندازد، از همه بدتر این که درهای حل مشکل را بر روی انسان می بندد، زیرا اگر به هنگام بروز مشکلات و مصائب، انسان خون سردی خویش را حفظ کند و به اعصاب خویش مسلط باشد، اغلب راه حلی برای گشودن مشکل و یا حد اقل، کاهش مصائب می یابد، ولی انسان ناشکیبا بر اثر اضطراب و بی تابی و عدم تسلط بر اعصاب و عدم متمرکز فکر، حتی درهایی را که آشکارا به رویش باز است، نمی بیند، درست مانند پرندگانی که در اتاق و سالونی گرفتار شوند، مرتب خود را به این در و دیوار می کوبند و حتی هنگامی که صاحب خانه، پنجره ها را می گشاید تا آنها آزاد شوند، به خاطر اضطراب و بی تابی شان حتی دریچه های باز را نیز نمی بیند که اگر لحظه ای آرام گیرد و شکیبایی پیشه کند و نگاهی به اطراف خود اندازد، به آسانی راه نجات خود را پیدا خواهد کرد.

دقت به این حقایق، تاثیر مهمی در تغییر این حالت دارد و به تدریج انسان را در صف شکیبایان در می آورد.

مطالعه آیات و روایاتی که درباره اجر صابران وارد شده است، نقش مهمی در تقویت روحیه صبر در انسان دارد، از جمله این آیه شریفه که بزرگترین بشارت را به صابران می دهد: « بشارت ده صابران را همان ها که وقتی مصیبتی به آنها برسد، می گویند: ما از خداییم و به سوی او باز می گردیم، رحمت و درود خدا بر آنهاست و آنها هدایت یافتگانند، (وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ - الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) (سوره بقره - 155-156)

ترجمه: و مژده بده به صبر کنندگان - آنها که هرگاه مصیبتی به ایشان برسد می گویند: ما از آن خداییم، و به سوی او باز می گردیم.

تعبیر «اولئک هم المہتدون» تعبیر پر معنا و دارای تفسیر های گوناگونی است که ممکن است یکی از تفسیر های آن همان که در بالا ذکر شد، باشد و آن این که صابران، راه حل مشکلات را زودتر از دیگران پیدا می کنند، و در ها به روی آنان گشوده می شود.

چون یکی از عوامل اصلی بی تابی «ضعف نفس» است، پس هر قدر انسان در تقویت روحیات خود بکوشد، در زدودن آثار ناشکیبایی و بی صبری موفق تر است.

مطالعه احوال انبیاء و اولیاء و بزرگان:

یکی دیگر از راه های درمان بی تابی، مطالعه حالات انبیاء و اولیاء و صبر و شکیبایی آنان در مقابل مصائب و درد و رنج های گوناگون و دشمنان درونی و بیرونی است.

یادآوری این مسائل به انسان الهام می دهد که نباید در برابر حجم مشکلات بی تابی نمود.

چگونه می توانیم در مقابل گرفتاری ها و مشکلات صبور باشیم و خود را نبازیم؟

زندگی با فراز و نشیب و سختی ها و مشکلاتش دریای تلاطم و موجی است که هر لحظه خطر غرق شدن در آن، انسان را تهدید می کند اما هر فرد، ناچار است از این دریای ژرف عبور نماید تا به ساحل نجات برسد. این امر در گرو آشنایی با اصول زندگی و صبر و شکیبایی است. کلید اصلی پیروزی و کامیابی در بُعد مادی و معنوی، صبر و بردباری است. بی جهت نیست که امام علی (ع) صبر و ظفر را قرین هم شمرده و فرموده است: «الصبر الظفر»؛

صبر و ظفر هر دو دوستان قدیم اند بر اثر صبر نوبت ظفر آید

اما پرسش اساسی این است که چگونه می توان به این گوهر ارزشمند دست یافت. همه خواهان کسب این فضیلت اخلاقی اند و به ارزش آن پی برده اند اما بسیاری از افراد راه به دست آورن آن را نمی دانند. از این رو به سراغ گنجینه علم و معرفت و هدایت می رویم و از آموزه های دینی مدد می جویم:

از نظر قرآن و حدیث راه های تحصیل صبر عبارتند از

تقویت پایه های ایمان: هر قدر ایمان انسان به حکمت و رحمت پروردگار بیش تر باشد، صبر او نیز - 1 افزون تر خواهد بود. امیرمؤمنان (ع) می فرماید: «اساس و ریشه صبر، ایمان و یقین خوب نسبت به (خداوند است)». 1)

1. غررالحکم، ج 2، ص 415

2) رابطه با خدا: انسان در پرتو یاد خدا و نماز اراده ای نیرومند و ایمانی استوار پیدا می کند و همه مشکلات برای او آسان می گردد. قرآن مجید می فرماید: «واستعينوا بالصبر و الصلاة و إنها لكبيرة إلا على الخاشعين»؛ در زندگی از صبر و نماز کمک بگیرید، هر چند این کار جز برای فروتنان سنگین و گران است». 2)

امام صادق (ع) فرمود: «هنگامی که مشکل مهمی برای علی (ع) پیش می آمد، به نماز (برمی خاست)». 3)

- شناخت راز و رمز مشکلات: اگر کسی بداند که وجود بلا و مصیبت در زندگی بشر چه اثری دارد، - 3 آن را با آغوش بازمی‌پذیرد. در روایات از سختی‌ها به عنوان الطاف خداوند یاد شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «خداوند مؤمن را با بلا دلجویی می‌کند، چنان که مرد با هدیه‌ای که از سفر برای خانواده‌اش می‌برد، از آن‌ها دلجویی می‌کند.» (4)
- توجه به آثار اخروی صبر: توجه به پاداش اخروی صبر، تلخی و سختی مشکلات را شیرین و - 4 آسان می‌سازد. در این باره روایات زیادی از معصومان رسیده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «هر کس از مؤمنان که به بلایی گرفتار شود و صبر کند، برای او اجر هزار شهید است.» (5)
- توجه به گذرا بودن بحران‌ها: مشکل و محنت روزگار هر چه باشد، مقطعی و گذرا است. قرآن مجید - 5 (به همه افراد نوید می‌دهد که همیشه در کنار سختی‌ها آسانی وجود دارد.) (6)
- توجه به افراد پایین دست: نظر افکندن به کسانی که با مشکلات بزرگ‌تری دست به گریبان هستند، - 6 تحمل سختی‌ها را آسان تر می‌سازد.
- الگو پذیری از اولیای خدا: با بررسی اجمالی زندگانی بزرگان در می‌یابیم که آن‌ها همواره با - 7 مشکلات روبه‌رو بوده‌اند. با الگوگیری از بزرگان می‌توان شیوه رویارویی با مشکلات را آموخت. این موضوع را خداوند به پیامبرش گوشزد می‌کند و می‌فرماید: «صبر کن، همان گونه که پیامبران (اولوالعزم صبر کردند.» (7)
- آمادگی روحی: اگر کسی دنیا را آن طور که هست بشناسد، در پیش آمدهای ناگوار خود را نمی‌بازد، - 8 چون می‌داند جهان طبیعت سرای دگرگونی است و فراز و نشیب فراوان دارد و همه افراد خواه ناخواه با حوادث روبه‌رو می‌شوند. امام علی (ع) می‌فرماید: «کسی که دنیا را بشناسد، هرگز به خاطر بلا و (مشکلات محزون نمی‌گردد.» (8)
- توجه به آثار جسمانی صبر: صبر و شکیبایی در برابر حوادث زندگی تنها بعد اخلاقی ندارد، بلکه - 9 از نظر بهداشت و سلامت جسم نیز فوق العاده مؤثر است. افراد ناشکیبا عمری کوتاه و توأم با انواع بیماری‌ها و از جمله بیماری‌های قلبی و عصبی دارند، در حالی که صابران از عمری طولانی برخوردارند. امام علی (ع) می‌فرماید: «کسی که دولت دارد و عمر طولانی داشته باشد، باید قلب صبوری در برابر مصائب آماده کند» 9

2- بقره (2) آیه 45

3- تفسیر نمونه، ج 1، ص 219

4- اصول کافی، ج 3، ص 354

5- همان، ص 146

6- انشراح (94)، آیه 5

7- احقاف (46) آیه 35

8- ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج 20، ص 270

9- بحارالانوار، ج 75، ص 81

پایان داستان جالبی از بوذرجمهر را که مناسب با موضوع است مطرح می‌کنیم: می‌گویند: انوشیروان بوذرجمهر را زندانی کرد. پس از چند روز، انوشیروان شخصی را فرستاد تا از حالش جویا شود. فرستاده انوشیروان او را خوشحال دید، علتش را جویا شد، بوذرجمهر دلیلش را استفاده از معجون شش ماده‌ای دانست و گفت: این معجون، وی را سرحال کرده است و آن‌ها عبارتند از:

- توکل بر خدا، 1
- بی‌تابی مشکلی را حل نمی‌کند، 2
- صبر به کمک انسان می‌آید، 3
- اگر صبر نکنم چه کنم؟ 4
- مشکلاتی بیشتر از مشکل من وجود دارد، 5

ستون به ستون فرج است. (10)

نتیجه‌گیری:

ما به این نتیجه می‌رسیم که صبر انواع مختلف دارد اما مهم‌تر از همه صبر بر طاعت است که عبارت از ایستاده‌گی در برابر مشکلات و اطاعت از فرمان خداست.

اطاعت فرمان الهی در نماز و روزه و حج و جهاد و ادای واجبات مالی، همانند زکات و هم چنین صبر و شکیبایی در برابر مشکلات اوامر استجابی که دامنه گسترده‌ای دارد. خداوند در قرآن فرموده است: «که صابران را دوست دارد ما پس ما می‌توانیم صبر در برابر مشکلات و همچنین صبر در انجام محرمات یعنی آنچه حرام است انجام ندهیم مکی‌توانیم مقام قرب الهی را به دست بیاوریم و چه چیزی بالاتر از این. انشالله که همه بتوانیم به این درجه برسیم».

منابع:

- 1-قرآن کریم
- 2-شرح نهج البلاغه ،ابن ابی الحديد ،
- 3-آمدی،ابوالفتح غررالحکم ،دارالکتاب الاسلامی ، 1375
- 4-مجلسی ، محمد باقر بحار الانوار ، دار الکتب الاسلامیه ، 1315 ش
- 5-قمی ، شیخ عباس سفیةالبحار ، دارالاسوه، 1344ق
- 6- کلینی – محمد بن یعقوب ، اصول کافی ، انتشارات اسمه
- 7- مکارم الشیرازی ، ناصر ، تفسیر نمونه ، دار الکتب الاسلامیه
- 8-علی بن حام ،علاءالدین ، کنز العمال ،
- 9- صدوق ، شیخ ، علل الشرایع ، مکتبة الداوری
- 10- ماهنامه معرفت ، نشریه زون غرب جمعیت اصلاح و انکشاف اجتماعی افغانستان